

ƏZİZƏ ƏLİYEVƏ*

AZƏRBAYCAN VƏ FRANSIZ DİLLƏRİNDƏ KOLORİSTİK FRAZEOLÖGİZMLƏRİN
TİPOLOJİ TƏHLİLİ

Məqalədə Azərbaycan və fransız dillərində bədii ədəbiyyatda və məişət dilində istifadə olunan koloristik frazeoloji vahidlər araşdırılmışdır və müqayisə olunmuşdur. Azərbaycan və fransız dillərində rəng komponentləri ilə işlənən frazeoloji vahidlər qədim tarixə malikdir. Bu ifadələr xalq yaradıcılığının məhsuludur və günümüzdə qədər gələrək dilin leksik bazasını zənginləşdirmiş və dilin lüğət tərkibinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Hər iki dildə koloristik frazeologizmlər omonimlik, sinonimlik, antonimlik, monosemik, polisemik, metaforik və metonimlik kimi xüsusiyyətləri özündə əks etdirir. Frazeologiya elmi dilin müstəqil şöbəsi kimi dilçi alimlərin diqqəni cəlb etmişdir. Bu sahədə Şarl Balli, V.Vinoqradov, A. Qurbanov, B. Çobanzadə və digər alimlərin əməyi böyükdür. Bu elm haqqında elmi əsərlər, tədqiqat xarakterli məqalələr yazılmış, frazeologiyanın müxtəlif sahələri araşdırılmışdır. Frazeoloji birləşmələrin tarixi hərtərəfli aspektdə öyrənmək, tədqiq etmək və müqayisə etmək aktual xarakter daşıyır. İstər Azərbaycan, istərsə də fransız dilində rəng komponentləri ilə işlənən frazeoloji vahidlər bədii ədəbiyyatda, şifahi xalq ədəbiyyatında, günümüzdə məişət üslubunda işlənən ifadələrin tərkibində dilin lüğət fondunu zənginləşdirir və obrazlılıq, ifadəlilik verir. Hər iki dildə frazeoloji birləşmələrin tərcümə məsələləri bəzi hallarda çətinlik törədir. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif tərcümə üsullarından (analoq, kalka, ekvivalent, təsviri və s.) istifadə etmək zəruridir.

Açar sözlər: frazeoloji birləşmələr; koloristik frazeologizmlər; rəng komponentli frazeoloji vahidlər; sabit söz birləşmələri; frazeologizm

Giriş

Digər dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dilində də rəng komponentləri ilə işlənən frazeoloji vahidlər mövcuddur. Azərbaycan dilinin leksik tərkibində frazeoloji vahidlərin xüsusi yeri var və onların yaranma tarixi çox qədimdir (1.s.26-27). Rəng komponentləri ilə işlənən frazeoloji birləşmələr rənglərin metaforik xüsusiyyətlərini, simvolik mənalarını, ifadələrdəki emosionallığı tərənnüm edir. Ümumiyyətlə, rənglərin insan həyatında rolu böyükdür və gündəlik həyatda əhval-ruhiyyəməizə, emosiyalarımıza təsir edir. Hər bir ölkədə rəng konsepti mövcuddur və xalqın sosial-mədəni vəziyyəti ilə əlaqəlidir. Rəng anlayışı həyatımızın bir hissəsi olduğuna görə təbii olaraq işlətdiyimiz ifadələrdə, birləşmələrdə özünü ifadə edir.

Əsas təhlil

Bu tip birləşmələr metaforik xüsusiyyəti ilə dilin zənginliyini və özünəməxsusluğunu ifadə edir. Məsələn ağ günə çıxmaq, ağ gün görmək, qara gün görmək, qara yaxmaq, üzünə bozarmaq, üzünü ağ etmək, üzünü qara çıxarmaq (etmək), yaşıl işıq yandırmaq, ağ qaradan seçməmək (ayırmaq), üz qarası, ağ yuyub qara sərmək, gözünə ağ gəlmək, gözünün qarası getmək, ağ bayraq qaldırmaq, gününü göy əskiyə bürümək, qara siyahıya düşmək kimi frazeoloji ifadələri nümunə gətirmək olar. Bu cür birləşmələrə fransız dilində də rast gəlinir. Azərbaycan və fransız dillərində koloristik ifadələrin yaranmasında şifahi xalq ədəbiyyatının rolu böyükdür. Xalq dastanlarında rənglərin rəmzi mənalarını ifadə edən saysız hesabsız frazeoloji birləşmələrə rast gəlinir. Şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim yazılı abidəsi olan “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanında bu tip ifadələr rənglər vasitəsilə simvollaşdırılmış və günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır (7. s.177) Hər bir dilin leksik və morfoloji sistemində rənglərin rolu böyükdür. İstər Azərbaycan dili, istərsə də fransız dilində frazeoloji vahidlərin tərkibində rəng komponentləri ilə işlənən ifadələr çoxdur və hər biri rəmzi mənə daşıyır. İfadələrin tərkibində qara rəng daha çox mənfi emosiyaları, qəmginlik, zülməti (bayramı qara gəlmək, qanı qaralmaq, bəxti qara olmaq, s) (s.1246.), ağ rəng daha çox təmizlik, paklıq, dürüstlük, və s. (üzünə ağ olmaq, ağ günə çıxmaq, ağ gün ağlamaq və s.) (6. s.37), qırmızı rəng güclü emosiya, xoşbəxtlik bildirir, mənfi və müsbət mənalarda işlənir (qırmızı bağlamaq, qıpqırmızı qızarmaq ([6, s.143). Göy (mavi) rənglə bağlı frazeoloji birləşmələrə daha çox türkdilli xalqların dastanlarda rast gəlinir (gününü göy əskiyə bürümək). Ağ və qara rənglər həm də həyat fəlsəfəsini ifadə etdiyinə görə, bu rənglərlə bağlı ifadələrə daha çox rast gəlmək mümkündür. Qara rəng matəmi, hüznü, kədəri ifadə etməyinə baxmayaraq

bəzi frazeoloji birləşmələrin tərkibində müsbət mənə ifadə edir. Məsələn, qara gözlərinə bağıqlamaq, gözünün ağı qarası olmaq və s. Bu hal ağ rəng üçün də mövcuddur. Ağ rəng təmizlik, saflıq ifadə etməyinə baxmayaraq, bəzi ifadələrin tərkibində mənfi mənə verir. Məsələn, ağ ürək olmaq, ağ ciyər olmaq – qorxaq olmaq, ağ eləmək –həddini aşmaq və s.

Rəng komponentləri ilə işlənən frazeoloji birləşmələrə dastanlarda, atalar sözləri, zərbi məsəllərin tərkibində, məişət dilində, şair və yazıçıların əsərlərində (poetik frazeologiyada), kütləvi informmasiya vasitələrində rast gəlmək olar. Azərbaycan və fransız dillərində koloristik frazeoloji birləşmələr iki fərqli mədəniyyətin günümüzə qədər gələn müəyyən rənglərə əsaslanan ifadələrin mənaları və istifadəsi ilə bağlı maraqlı nüansları aşkara çıxarır. Hər iki dildə rənglərlə bağlı frazeoloji birləşmələr, bu xalqların tarixini, yaşayış tərzini, sivilizasiyasını, dünyagörüşünü əks etdirir. İfadələrdə emosionallıq və ekspressivlik böyük rol oynayır.

Həmçinin, dilə dini mənbələrdən (Qurani-Kərim, İncil, Tövrat) də frazeologizmlər daxil olur. Azərbaycan və Fransız dillərində bu birləşmələr bəzən eyni mənaya gəlir, bəzən isə fərqli mədəniyyətlərin təsiri altında müxtəlif mənə çalarları ifadə edir. Fransız dilində işlənən koloristik frazeologizmlər, *voir la vie en rose* - Həyatı çəhrayı rəngdə görmək, çox optimist olmaq, hər şeyi müsbət görmək. *Etre dans le rouge*- madi çətinliyi olmaq, borca düşmək. *Passer une nuit blanche* - Bütün gecəni oyaq qalmaq, yuxusuz qalmaq, yatmamaq kimi ifadələri nümunə gətirmək olar. Nümunələrdən də görüldüyü kimi bəzən frazeoloji birləşmələr bir dildən digər dilə tərcümə olunduqda olduğu kimi qalır, bəzən isə fərqli mənə verir, ekvivalent olmur. Hər iki dildə rəng komponentləri ilə işlədilən ifadələr metaforik və metonimik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Azərbaycan və fransız dillərində koloristik frazeologizmlərin leksik, semantik, linqvokulturoloji, struktur, funksional və üslubi xüsusiyyətlərini müqayisə etmək və hər iki dildə rəng komponentləri ilə işlənən frazeoloji birləşmələrin arasında oxşar və fərqli xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə təhlil etmək vacibdir. Dünya dillərinin müqayisəli şəkildə araşdırılması onların oxşar və fəqli xüsusiyyətlərinin ortaya çıxmasına imkan yaradır. Müqayisə olunan iki müxtəlif sistemli dillərdə rəng adlarının iştirakı ilə yaranan frazeologizmlərin işlənmə dairəsi və mənbələrini tədqiq etmək, onların tərcümə yollarını araşdırmaq və bu prosesdə qarşıya çıxan problemləri müəyyənləşdirmək xüsusi maraq kəsb edir. Azərbaycan və fransız dillərində frazeoloji birləşmələr ta qədimdən mövcud olmuşdur. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq müstəqil elm sahəsi kimi formalaşmağa başlamışdır. Azərbaycan dilçiliyində frazeologiyanın inkişafında Ə. Hacıyeva, M. Tağıyev, A. Məmmədli, F. H. Hüseynov, A. Qurbanov, B. Çobanzadə, F. Ağazadə və digər dilçilərin böyük rolu olmuşdur. Frazeologiya haqqında ilk məlumatlar F. Ağazadənin və B. Çobanzadənin 1930-cu ildə birgə yazdıqları “Türk qrammeri” dərslində leksikologiya bölməsində verilmişdir. M. Hüseynzadə isə 1953-cü ildə yazdığı “Müasir Azərbaycan dili” dərslində frazeologiyayı müstəqil bölmə kimi vermişdir. Fransız dilçiliyində frazeologiya mütəxəssisi Şarl Balli (Charles Bally) bu sahədə araşdırmalara aparmış bir çox yeni fikirlər irəli sürmüşdü. (1. s.8). Bundan əlavə rus dilçiliyində frazeologiya elmi sahəsində 1946-cı ildə V.Vinoqradovun yazdığı “Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины” adlı tədqiqat işi olmuşdur (2. s.11). V.Vinoqradov frazeoloji birləşmələri üç əsas qrupa bölmüşdür: 1. frazeoloji qovuşmalar, 2. frazeoloji bitişmələr, 3. frazeoloji birləşmələr (2. s. 140). Azərbaycan və fransız dillərində çox sayda rəng komponentləri ilə formalaşan frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Əsrlər keçdikcə dilin öz daxili imkanları hesabına yaranan bu ifadələr xalqın milli təfəkkürünün, düşüncə tərzinin, yaşayışının, tarix və mədəniyyətinin inikasını kimi özünü büruzə verir. Rəng komponentləri ilə formalaşan frazeoloji vahidləri müqayisə edərkən, ifadələrin tərkibində rənglər Azərbaycan və fransız dillərində bəzi hallarda oxşar, bəzən isə fərqli mənalar ifadə edirlər. Ümumiyyətlə frazeoloji birləşmələr sinonimlik, antonimlik, omonimlik, monosemantik və polisemantik xüsusiyyətlərinə malikdir. Frazeoloji birləşmələr xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu hal özünü koloristik frazeologiyada da əks etdirir. Hər iki dildə rəng komponentləri ilə formalaşan frazeoloji ifadələrin funksional-üslubi, metonimik, metoforik xüsusiyyətləri və işlənmə dairəsi zəngindir. Müxtəlif sistemli bu iki dildə koloristik frazeologiya metaforik və metonimik xarakter daşıyır. Dilimizdə olduğu kimi fransız diinin lüğətçilik tarixində frazeoloji vahidlər izahlı lüğətlərdə verilmişdir. Zoonimlik, flora fauna, koloristik, somatik komponentli ifadələr bu lüğətlərdə öz əksini tapmışdır. Aşağıdakı nümunələrdə bunları aydın görmək mümkündür. *Avoir la main verte* - çox yaxşı bağban olmaq; *Être rouge de honte* - utandığından qıpqırmızı qızarmaq ; *Rire jaune* - məcburi,

könülsüz gülmək ; *Avoir une peur bleue*- çox qorxmaq ; *L'or noir* -qara qızıl (neft); *Travailler au noir* - vergi ödəmədən gizlicə işləmək, qara işləmək; *Broyer du noir* -qara düşüncəli olmaq, pis fikirləşmək; *Être blanc comme un linge, être très pâle*- rəngi sapsarı saralmaq; *Être blanc comme neige* -süddən çıxmış ağ qaşığı olmaq ; *Être gris* –sərxoş olmaq; *Avoir la grise*- qəmli olmaq; *Etre marron* – nəyinsə, kiminsə qurbanı olmaq; *Etre vert* – küsmək, incimək. Təqdim olunan bu frazeoloji birləşmələrin tərkibində ağ, qara, qırmızı,sarı, boz və yaşıl rənglərin komponentləri işlənmişdir. Bu ifadələrin bəziləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunarkən hərfi tərcümə olunmur, bəziləri isə dilimizdə tam ekvivalent olur. Məsələn *Être blanc comme neige* – bu ifadənin hərfi mənası *qar kimi ağappaq olmaq*, amma Azərbaycan dilinə *süddən çıxmış ağ qaşığı olmaq* kimi tərcümə olunur.

Nəticə

Nümunələrdən gördüyümüz kimi, Azərbaycan və fransız dillərində hər bir frazeoloji birləşmə xalq yaradıcılığının məhsuludur. Onların leksik semantik, struktur xüsusiyyətləri rəngarəngdir. Rəng komponentləri ilə işlənən frazeoloji birləşmələr hər iki dildə atributiv, feili, substantiv, adverbial ola bilər. Bu ifadələrin struktural-qrammatik xüsusiyyətləri arasında olan fərqliliklər müqayisə olunan dillərin müxtəlif dil ailələrinə aid olmağından irəli gəlir. Frazeoloji birləşmələrin qohum olmayan dillərdə tərcüməsi bəzən düzgün ekvivalentin tapılması çətinlik yaradır. Hər iki dildə koloristik vahidlərin funksional xüsusiyyətləri, dilin tarixi inkişafında rolu, tərcümə olunma metodları ön plandadır. İki müxtəlif sistemli dillərdə koloristik frazeologizmləri tərcümə edərkən kalka, ekvivalent, təsviri və analoq tərcümə üsullarından istifadə edilir. Tərcümə zamanı orijinal mətnin üslubunu, emosionallığını, ifadə tərzini olduğu kimi saxlamaq, məna çalarlarını məxəz dilə düzgün çatdırmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov H. Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları. Maarif. Bakı, 1978, 175 s.
2. Виноградов, В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В.Виноградов. – Москва: Наука, – 1977
3. Kitabı-Dədə Qorqud Ensiklopediyası II cildə. Bakı Yeni Nəşrlər Evi 2000, C II 567 s.
4. M. Mirzəliyeva Türk dillərinin frazeologiyası. Bakı. Nurlan 2009. 216 s.
5. Əli Allahverdiyev. «Fransız dilinin frazeoloji birləşmələrinin sinonimləri». «Adiloğlu» Bakı 2009. 240 s.
6. Əli Allahverdiyev. Əzizə Əliyeva. “Fransız və azərbaycanca frazeoloji birləşmələr lüğəti”. Metodik vəsait Naxçıvan NDU, «Qeyrət» 2021. 135 s.
7. Kitabı - Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər, 2004, 376 s
8. <https://www.azleks.az/online> 8. <http://www.modern.az>

*Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: aziza_aliyeva@yahoo.com

Azize Aliyeva

TYPOLOGICAL ANALYSIS OF COLORISTIC PHRASEOLOGISMS IN THE AZERBAIJAN AND FRENCH LANGUAGES

The article examines and compares colorist phraseological units used in Azerbaijani and French literature and everyday language. Phraseological units used with color components in Azerbaijani and French have an ancient history. These expressions are the product of folk creativity and have enriched the lexical base of the language to this day and have become an integral part of the vocabulary of the language. Colorist phraseological units in both languages reflect such features as homonymy, synonymy, antonymy, monosemy, polysemy, metaphoric and metonymy. Phraseology has attracted the attention of linguists as an independent branch of the scientific language. Charles Balli, V. Vinogradov, A. Gurbanov, B. Chobanzadeh and other scientists have made great contributions in this field. Scientific works, research articles have been written about this science, and various areas

of phraseology have been investigated. It is relevant to study, research and compare the history of phraseological units in a comprehensive aspect. Phraseological units used with color components in both Azerbaijani and French languages enrich the vocabulary of the language in fiction, oral folk literature, and expressions used in everyday life today, giving them imagery and expressiveness. In both languages, the translation of phraseological units sometimes causes difficulties. In order to overcome these problems, it is necessary to use various translation methods (analog, calque, equivalent, descriptive, etc.).

Keywords: *phraseological units; coloristic phraseologisms; phraseological units with a color component; stable word combinations; phraseologism*

Азиза Алиева

ТИПОЛОГИЯ АНАЛИЗ КОЛОРИСТСКОГО ФРАЗЕОЛОГА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследованы и сопоставлены колористические фразеологизмы, используемые в художественной и бытовой речи на азербайджанском и французском языках. Фразеологизмы, используемые с цветовыми компонентами в азербайджанском и французском языках, имеют древнюю историю. Эти выражения являются продуктом народного творчества и до сегодняшнего дня обогащали лексическую базу языка и стали неотъемлемой частью словарного запаса языка. В обоих языках колористическая фразеология отражает такие особенности, как омонимия, синонимия, антонимия, моносемия, полисемия, метафоричность и метонимия. Наука фразеология как самостоятельная отрасль языка привлекла внимание лингвистов. В этой области велики работы Чарльза Балли, В. Виноградова, А. Гурбанова, Б. Чобанзаде и других ученых. Об этой науке написаны научные труды, исследовательские статьи, исследованы различные области фразеологии. Актуально изучать, изучать и сравнивать историю фразеологических сочетаний в комплексном аспекте. Используемые с цветовыми компонентами фразеологизмы как в азербайджанском, так и во французском языках обогащают словарный запас языка, придают образность и выразительность составу выражений, используемых в повседневной жизни, в художественной, устной народной литературе и в наши дни. Проблемы перевода фразеологизмов на обоих языках иногда вызывают затруднения. Для преодоления этих проблем необходимо использовать разные методы перевода (аналоговый, копирующий, эквивалентный, описательный и т. д.).

Ключевые слова: *фразеологические сочетания; колористическая фразеология; фразеологизмы с цветовым компонентом; фиксированные фразы; фразеология*

Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 09.10.2024

Son daxilolma tarixi: 12.11.2024